

Kurdiyât

Yıl/Sal/Year: 2021

Sayı/Hejmar/Issue: 3

e-ISSN 2717-8315

Rüpel/Sayfa Page: 101-117

BERAWIRDA ŞİRETÊN KU DI HELBESTÊN MELAYÊ CIZÎRÎ Û EHMEDÊ XANÎ DA DERBAS DIBIN

Yasin DURAN

KURTE

*Şîret amûrek e ku di her qada jiyanê da bi armanca duristkirina xeletîyan, xilaskirina xerabîyan û islehkirina fêhlên xirab ên mirovan tê bikaranîn. Yek ji qadên jiyanê ku tê da şîret tene bikaranîn jî edebiyat e. Di vê lêkolînê da şîretên di helbestên du helbestvanên girîng ên edebiyata kurdî ya klasîk hatîne berawirdkirin. Yek ji van helbestvanan Melayê Cizîrî ye ku di dîroka edebiyata klasîk a kurdî da yekem car *dîwaneka mureteb nivîsandiye û pêşengê edebiyata klasîk a kurdî ye. Yê din jî Ehmedê Xanî ye ku piştî Melayê Cizîrî derketiye holê û li gel wî bûye sitûnek ji du sitûnên qayîm ên edebiyata kurdî ya klasîk*. Armanca lêkolînê bi rêbaza berawirdkirinê di helbestên Mela û Xanî da tespîtkirina xalên hevpar û cuda yên şîretên wan e. Di vê lêkolînê da pêşiyê li ser *têgeha şîretê, bikaranîna wê di edebiyatê da* hatiye sekinîn paşê *jî piştî kurte* agahîyeka dîwanên Mela û Xanî, şîretên ku di helbestên wan da wek şîretên hevpar, şîretên tenê *di helbestên Mela da û şîretên tenê di helbestên Xanî da di bin sê serenavan da hatîne polînkirin*. Di dawiyê da jî li gorî zanyariyên van beşan encamek hatiye amadekirin. Wek encam hatiye dîtin ku Mela û Xanî ku hem helbestvan in hem jî digel helbestvaniya xwe *jî* alim in û di helbestên xwe da cih dane şîretan. Mela bi piranî li ser meseleyên *hûndirîn ên* mirovan, Xanî jî hem li ser meseleyên *hûndirîn ên* mirovan hem jî li ser meseleyên *karûbarên dinyayê û pirsgirêkên civakî* şîret dane.*

Peyvên Sereke: Şîret, helbest, Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî

101

Cureya Nivîsarê/Makale Türü/Article Types:
Nivîsara Lêkolînê/Araştırma Makalesi/Research
Article
Dema Hatîne/Geliş Tarihi/Received: 18.04.2021
Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi/Accepted/:
26.05.2021
Yasin Duran. MEB, Xwendevanê Doktorayê,
Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî, Zanîngeha
Bingölê.
e-mail: yasinduran30@gmail.com
Orcid: 0000-0002-7449-1194

Atf/Citation: Duran, Y. (2021). "Berawirda
Şîretên ku di Helbestên Melayê Cizîrî û Ehmedê
Xanî da Derbas Dibin", Kurdiyât, 3, 101-117.

Comparison of advice in the poems of Melayê Cizîrî and Ehmedê Xanî

SUMMARY

Advice is a tool that is used in every area of life with the aim of correcting mistakes, correcting evils and correcting the wrongdoings of people. One of the areas in which advice is used is literature. In this study, the advices in the poems of two important poets of classical Kurdish literature were compared. One of these poets is Melaye Cizîrî, who for the first time in the history of Kurdish classical literature has written a full dîwan and is the pioneer of Kurdish classical literature. The other is Ehmedê Xanî, who emerged after the Melayê Cizîrî and with him became one of the two oldest pillars of classical Kurdish literature. The aim of this study is to identify the common and different points of their advice through the method of comparison in the poems of Mela and Xani. This study first focuses on the concept of advice and its application in the literature. Later, after a short explanation of the dîwan of Mela and Xanî, the advice in their poems was collected under three headings: The common advice in the poems of both poets, the advice contained only in Mela's poems and only in Xani's poems. Finally, a conclusion has been prepared based on the knowledge of these sections. As a result, it has been determined that besides being a poet, Mela and Xanî, who were also scholars, included advice in their poems. While Mela mostly gives advice about the individual inner world of the human being, Xanî gives advice both on the individual inner world of the human being and on daily world affairs and social problems.

Keywords: advice, poem, Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî

Melayê Cizîrî ve Ehmedê Xanî'nin Şiirlerinde Geçen Öğütlerin Karşılaştırılması

ÖZET

Öğüt, yanlışları düzeltmek, kötülükleri ortadan kaldırmak ve kötü davranışları ıslah etmek amacıyla hayatın her alanında kullanılan bir araçtır. Öğüdün kullanıldığı hayat alanlarından bir tanesi de edebiyattır. Bu çalışmada da Kürt edebiyatının iki önemli şairinin şiirlerindeki öğütler karşılaştırılmıştır. Bu şairlerden biri Klasik Kürt Edebiyatı tarihinde ilk defa müretteb bir divan yazmış olan ve bu alanda Klasik Kürt Edebiyatının öncüsü olan Melayê Cizîrî'dir. Diğeri ise Melayê Cizîrî'den sonra ortaya çıkan ve onunla birlikte Klasik Kürt Edebiyatının iki sağlam sütunundan biri haline gelen Ehmedê Xanî'dir. Bu çalışmanın amacı karşılaştırma yöntemini kullanarak Mela ve Xanî'nin şiirlerinde geçen öğütlerin ortak ve farklı yönlerini tespit etmektir. Bu çalışmada öncelikle öğüt kavramı, bu kavramın edebiyatta kullanımı üzerinde durulmuştur. Daha sonra Mela ve Xanî'nin divanları hakkında kısa bir bilgilendirme yapılmış ve akabinde bu iki şairin şiirlerinde geçen şiirler, iki şairin de şiirlerinde geçen ortak öğütler, sadece Mela'nın şiirlerinde geçen öğütler ve sadece Xanî'nin şiirlerinde geçen öğütler olmak üzere üç başlık altında sınıflandırılmıştır. Son kısmında ise önceki bölümlerde bulunan bilgiler ışığında bir sonuç kısmı hazırlanmıştır. Sonuç olarak görülmüştür ki hem Mela hem de Xanî hem şair hem de şairliklerinin yanında aynı zamanda âlim birer şahsiyettir ve şiirlerinde öğütlere yer vermişlerdir. Mela daha çok insanın iç dünyasına yönelik konularda öğüt verirken Xanî hem insanın iç dünyasına yönelik hem de günlük dünya işleri ve toplumsal sorunlar konusunda öğütler vermiştir.

Anahtar Kelimeler: öğüt, şiir, Melayê Cizîrî, Ehmedê Xanî

DESTPÊK

Mirov, di jîyana xwe da hin caran yan bi zanebûn yan jî beyî ku haya wî jê hebe rêya xwe şaş dike û xeletîyan dike. Di van rewşan da pêdivî bi hin tiştan heye ku wan kesên rêya xwe şaş kirî û xeletî kirî hişyar bike û wan ji xeletîyan xilas bike. Şîret jî amûrek e ku bi van armancan di her qada jîyanê da tê bikaranîn. Yek ji qadên jîyanê ku tê da şîret tene bikaranîn jî edebiyat e. Di edebiyatê da li ser şîretan cureyeka serbixwe ya bi navê pendname (şîretname) jî derketiye holê ku armanca wan şîretdan e. Lê di edebiyatê da; ne tenê di pendnameyan da heye, helbestvanan di helbestên xwe yê din da jî cih dane şîretan.

Melayê Cizîrî û Ehmedê Xanî du helbestvanên gelekî girîng ên edebiyata kurmançî ya klasîk in. Melayê Cizîrî bi dîwana xwe ya mureteb a bi navê *Dîwana Melayê Cizîrî*, Ehmedê Xanî jî bi berhemên xwe yê bi navê *Mem û Zîn*, *Nûbihara Biçûkan*, *Eqîdeya Îmanê* û *Dîwan* di nav edebiyata kurdî ya klasîk da bi navûdeng bûne. Di vê lêkolînê da li ser dîwanên her du helbestvanan hatiye sekinîn. Şîretên di nav helbestên wan ên ku di dîwanên wan da cih digirin hatîne tespîtîkirin, polînkirin, nirxandin û berawirdkirin. Armanca lêkolînê bi rêbaza berawirdkirinê di helbestên Mela û Xanî da tespîtîkirina xalên hevpar û cuda yê şîretên wan e.

Ji bo helbestên Melayê Cizîrî, dîwana wî ya ji aliyê Selman Dilovan¹ ve hatiye amadekirin û di nav weşanên Nûbiharê da hatiye weşandin wek çavkanî hatiye girtin û li ser helbestên di wê dîwanê da cih digirin lêkolîn hatiye kirin. Ji bo helbestên Ehmedê Xanî, dîwana wî ya ji aliyê Kadri Yıldırım² ve hatiye amadekirin û di nav weşanên Avestayê da hatiye weşandin û şerha dîwana wî ya ji aliyê Abdurrahman Durre ve hatiye nivîsîn û di nav weşanên Avestayê da hatiye weşandin wek çavkanî hatiye girtin û li ser helbestên di wan her du berhemên da cih digirin lêkolîn hatiye kirin. Di nav lêkolînê da cihê beytên dîwanê wiha hatine nîşandan: (25.b4.16). Di vê derê da 25: hejmara helbestê, b4: hejmara rêza beyt an bendê û 16: hejmara rûpela dîwanê nîşan dide.

Nesîhet/Pend/Şîret/Amoj

Peyva nesîhet peyveka erebî ye û ji peyva nush a ku tê wateyên “xwerû, xalisbûn, dûrbûn ji xirabîyê, xwedîbûna inyeta baş, xwastina qencîya kêsên din” hatiye çêkirin û di ferhengê da di wateya hewla dabinkirina qûsur û xetayên kesekî din, şîretkirin, ji bo teşwîqa başîyê û lêvekirina kesekî/ê ji xirabî kirinê, rênîşandana kesekî di derbarê tiştên ji bo wî xirab û mifa tê bikaranîn³. Peyva pend jî peyveka farisî ye û tê wateya “rê” ango “penddan”, tê wateya rê nîşandanê⁴. Di kurmançîyê da jî li hemberî peyvên nesîhet û pend pêyvên şîret û amoj jî tene bikaranîn. Di ferhengê da peyva amoj tê wateyên “perwerde, nesîhet, şîret û şêwr” û şîret jî tê wateya nesîhetê⁵. Ango nesîhet, pend, şîret û amoj çar peyv in ku bi zimanên cuda ji bo gotinên xweşik ên ku rêya baş nîşanî mirovan dide û wan ji xeletîyan dûrdixe tene bikaranîn.

Şîret di bawerîya Îslamê da gelekî girîng e. Ewqas ku di hedîseka xwe da cenabê Pêxember, dîni wek şîret pênase dike û dibêje: “Dîn nesîhet e”⁶ Xweda teala jî Qur’ana Kerîm ji bo kesên teqwa wek şîret pênase dike⁷ û armanca virêkirina Qur’anê bo mirovan jî wek şîretbûn pênase dike⁸ ji ber vê yekê jî emrê şîretkirinê li Pêxemberê xwe dike⁹. Ji ber vê girîngiya şîretê hemû mi-

1 Selman Dilovan, *Dîwan-Melayê Cizîrî*. Çapa Duyem. (Stenbol: Weşanên Nûbihar, 2012).

2 Kadri Yıldırım, *Dîwan- Ehmedê Xanî Külliyyatı IV*. (İstanbul: Weşanên Avesta, 2014).

3 Mustafa Çağrı, “Nasihah”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/408-409

4 nyildirim.wordpress.com, “Fars Öğüt Edebiyatı” (24 Nisan 2020).

5 Zana Farqînî, Ferhenga Kurdî – Tirkî. (Stenbol: Weşanên Enstîtûya Kurdî ya Stenbolê, 2013). 41/1786

6 ansar.de/buhari, “Kitabul İman”, (26 Nisan 2020).

7 Hayat Kitabı Kur’an (Gereççeli Meal-Tefsir), Mustafa İslamoğlu, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2016), Al-î İmran 3/ 138.

8 A’raf 7/ 2.

9 Nisa 4/ 63.

silman jî şîretkirinê ji xwe ra wek peywireka jîndarî û emrê dînê xwe dipejirîn.

Şîretname di Edebiyatê da

Xweda di Qur'ana Kerîm da ji misilmanan dixwaze ku gava ew rastî xeletîyekê hatin wê xeletîyê sererast bikin¹⁰. Ji ber vê yekê misilman xwe ji bo sererastkirina xeletîyan berpirsyar dibînin û şîret jî amûrek e ku xeletîyan sererast dike. Ev amûr di hemû qadên jîyanê da derdikeve pêş. Yek ji van qadên jîyanê jî edebiyat e. Helbestvan bi piranî kesên hestiyar in û bi pirsgirêk û xeletiyên civaka xwe ve eleqedar in û bi rêya hunera xwe hindî ji wan tê dixwazin van pirsgirêkan hel bikin û xeletîyan durist bikin. Ji ber vê yekê ji bo pêkanîna civateka hestiyar a ku ji kesayetên bi exlaq û durist pêk tê di hemû çandan da berhemên ku ji şîretan pêk tên hene¹¹. Îbn Hazm, şîretan dike du beş: Yek şîreta aşkere û rasterast ya din jî şîreta veşartî û neyekser¹². Di edebiyatê da ji wan berhemên ku bi qesta şîretdanê hatine nivîsîn ra pendname, nesîhetname tê gotin. Em dikarin van cure berheman li gorî dabeşkirina Îbnî Hazm di nav şîretên aşkera û rasterast binirxînin. Lê ji bilî pendnameyan (nesîhetnameyan) jî helbestvan hin caran di nav helbestên dîwan û dîwançeyên xwe da jî bi awayekê veşartî û neyekser şîretan didene xwînerên xwe.

Nesîhetname (pendname), bi gelemperî berhemên exlaqî û şîretker in. Di nav civatên misilmanan da gelek girîngî bi bicihanîna emrên Xweda û Pêxemberî tê dayîn. Ji ber vê yekê jî nivîskar û helbestvanan bi ayet, hedîs, gotinên pêşîyan, metelok û wecîzeyan şîret dayîne xwînerên xwe¹³. Wek encam di pendnameyan (nesîhetname) armanca esil ew e ku bal û berê mirovan bide jiyareka ku wek îdeal tê pejirandin. Ji bo ku ev jiyara îdeal çêbibe jî hewil dide ku exlaqê mirovan xweş bike¹⁴. Taybetîyeka şîretnameyan jî ew e ku berhem di kîjan serdemê da hatibe nivîsîn, agahiyên derbarê wê serdemê, di xwe da dihevine. Herwiha panoramaya exlaqî û civakî ya hawirdora ku berhem tê da hatiye nivîsîn jî radixe ber çavan¹⁵. Ji ber vê yekê bi vekolîna berhemeka pendname (nesîhetname) mirov dikare hin rewşên exlaqî yên civaka nivîskarî ya serdema berhem lê hatiye nivîsîn hîn bibe.

Di edebiyatê da berhemên ku ji bo şîretkirinê hatîne nivîsîn wek nesîhetname (pendname) an sîyasetname derdikevin pêş. Her çend hem pendname hem jî sîyasetname bi armanca xwe ya şîretkirinê hevpar bin jî bi muxatabên xwe ji hev cuda dibin. Sîyasetname bi taybet ji bo ku şîretan li hukumdarên bike hatine nivîsîn lê pendame ji bo ku şîretan li kesan yan jî li hemû xelkê bike hatine nivîsîn¹⁶. Edebiyata şîretan an berhemên ku di nav xwe da şîretan dihevinin xwedî dîrokeka gelekî kevnar in. Hêj di dewra Eşkanîyan (b.m. 256- p.m.224) û Sasanîyan (p.m. 224-651) da di edebiyata Farisan da berhemên şîretan hatîne nivîsîn¹⁷. Ji xwe edebiyata farisan di vî warî da gelekî dewlemend e. Di edebiyata farisan da berhema şîretan a herî bi nav û deng *Pendnameya Ferîduddînê 'Ettar (1120-1221) e*¹⁸. Di serdema Îslamê da ji bilî berhema Ferîduddînê 'Ettar, *Pendname, Bostan û Gulistan a Se'dîyê Şîrazî, Mesnewî* ya Mewlana Celaleddînê Rûmî, *Baharîs-*

10 Al-î İmran 3/ 104, 110, 114 hwd

11 İskender Pala, "Nasihatname". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/409-410.

12 Musa Balci, İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 175.

13 Pala, "Nasihatname".

14 Balci, İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı, 174.

15 M. Zahir Ertekin, "Analizler li ser Guldana Hezîn di Çarçoveya Şîretnameyên Kurdî de", *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi* 2/2 (2016), 62-86.

16 Ayvakti, Alim Yıldız, "Nasihatname Pendname Ya da...", (27 Nisan 2020).

17 nyildirim.wordpress.com, "Fars Öğüt Edebiyatı"

18 Balci, İslâm Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı, 110.

tan a Molla Camî¹⁹, mînakên girîng ên edebiyata farisan in. Di nav edebiyata ereban da jî gelek berhemên şîretan yê hatîne nivîsîn. *Adâbû'l-Mûlûk* a Ebû Mansûr es-Sealîbî, *Nasîhatû'l-Mûlûk* a Mawerdî, *Nasîhatû'l-Mûlûk* a Îmâm-î Xezalî, *Sîracû'l Mulûk* a Turtûşî mînakên girîng ên siyaset-nameyên edebiyata erebî ne²⁰. Di edebiyata tirkî da jî *Risâletu'n-Nushiyye* ya Yunus Emre, *Kutatg û Bîlîg* a Yusuf Has Hacîp, *Ferhengnâme-i Sa'dî* ya Hoca Mesud, *Maarifname* ya Sinan Paşa, *Hayriyye* ya Nabi û *Lutfiyye* ya Sünbülzâde Vehbî mînakên girîng ên şîretnameyan in²¹.

Helbestvanên kurd jî wekî cîranên xwe yê ereb, faris û tirk hewil daye ku bi rêya helbestên xwe rêberiyê bo gel û xwînerên xwe bikin. Ji ber vê yekê wan jî di gelek helbestên xwe da cih daye şîretan. Her çend ku di edebiyata kurdî ya klasîk da berhemeke mureteb a helbestkî yan pexşan wekî pendname heta niha nehatibe tesbîtkirin jî mînakên nesîhetnameyan (pendname) di gelek dîwan û dîwançeyên kurdî da hene. Di edebiyata kurdî da cihdana şîretan di helbestên xwe da bi Baba Tahirê Uryan dest pê dike²² ku helbestvanekê herî kevnarê kurdan e. Ji bilî Baba Tahirê Uryan gelek helbestvanên din jî di berhêmen xwe da cih daye şîretan. Wek mînak, Îsmailê Bazîdî (1655-1710) di berhema xwe ya bi navê *Gulzarê* da, Mela Xelîlê Sêrtî (1750-1843) di berhema xwe ya bi navê *Nehcu'l-Enamê* da, Şêx Muhemmedê Kerbelayî (m. 1939) di berhema xwe ya bi navê *Mîrsadu'l-Etfalê* da, Şêx Muşerref Xînûkî (1926-2008) di helbestên xwe yê Kurmancî da li ser dîn û exlaqî sekinîne û şîret li gelê xwe û feqîyên xwe kirine²³. Ji bilî van di *Nûbihara Biçûkan* a Ehmedê Xanî, *Dîwançeya Şîretî* ya Şêx Mûsayê Şêxanî, *Pendname* ya Cegerxwîn, *El-Kelamu'l-Waffî fî Ekamî's-şûffî* ya Şêx Mûsayê Şêxanî, *Guldan û Gulzar* a Mele Husnî Hezîn²⁴, *Eqâidname* ya Mela Nesreddînê Zoqî, *Fiqihname* ya Mela Abdulcelîlê Botî, *Gulzar* a Şêx Tahirê Şûşî²⁵, da jî şîret cih digirin. Her wisa helbestvanên wekî, Ehmedî Korî Mukrîyanî, Êl Beg Caf, Hecî Qadirê Koyî²⁶, Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran, Ehmedê Xanî, Mela Huseynê Bateyî, Seyîd Elîyê Findikî, Mela Ehmedê Nalbend û hwd. di hin helbestên xwe da cih daye şîretan. Ji bilî helbestan di metnên pexşan da jî nivîskarên kurd cih daye şîretan. Bi taybet di pexşanên rewşenbîrên kurd ên dawîya Împaratoriya Osmanîyan da şîret hene. Di van metnan da li ser rewşa kurdan a paşvemaî tê sekinîn û ji bo pêşveçûna wan şîret li kurdan tînin kirin. Se'îde Kurdî, Kerkûklû Necmeddîn, Doktor Abdullah Cevdet, Silêmanî Abdulkêrîm, Celadet Elî Bedirxan ji wan kesan in ku di metnên xwe da cih daye şîretan²⁷. Ango ji Baba Tahirê Uryan heta roja me kurdan jî wekî gelên din ji bo ku rêya baş nîşanî xwînerên xwe û gelê xwe bidin û wan ber bi kesayet û civakeka îdeal bibin di helbest û pexşanên xwe da cih daye şîretan.

Dîwana Melayê Cizîrî û Dîwana Ehmedê Xanî

Melayê Cizîrî, yekem helbestvanê kurd e ku bi terzê edebiyata klasîk a rojhilatî dîwaneka bi kurdî nivîsandîye²⁸. Her çend derbarê serdama jiyana wî da nêrînên cuda hebin jî li gorî nêrîna

19 M. Emin Demir, Şîret Di Helbesta Kurmancî Ya Klasîk Da: Nimûneya Feqîyê Teyran, Ehmedê Xanî, Mele Xelîlê Sêrtî û Seyîd Elîyê Findikî. (Mêrdîn: Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtûya Zimanen Zindî, Teza Lîsansa Bilind, 2019), 8.

20 Ayvaktî, Alim Yıldız, "Nasihatname Pendname Ya da..."

21 Pala, "Nasihatname".

22 M. Zahir Ertekin – Bedrettin Basuğuy, "Pend û Amojgarî Di Dîwana Şêx Ehmedê Xanî de: Helbesta Zahidê Xelwetnişîn wek Nimûne". 2. *Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu* (İslam Düşüncesinde İslam), Zanîngeha Ağrı İbrahim Çeçen, (2018), 149.

23 Nesim Sönmez, "Di Nûbihara Piçûkan da Şîretname". 2. *Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu* (İslam Düşüncesinde İslam), Zanîngeha Ağrı İbrahim Çeçen, (2018), 51.

24 Demir, Şîret Di Helbesta Kurmancî Ya Klasîk Da, 11-12.

25 Abdurrahman Adak, *Teşeyên Nezmê Di Edebiyata Kurdî Ya Klasîk De*, (İstanbul: Weşanên Nûbihar, 2019), 147/340-342.

26 Ertekin, "Analîzek li ser Guldana Hezîn di Çarçoveya Şîretnameyên Kurdî de", 69-70.

27 Ertekin, "Analîzek li ser Guldana Hezîn di Çarçoveya Şîretnameyên Kurdî de", 72.

28 Abdurrahman Adak, *Despêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk* (İstanbul: Weşanên Nûbihar, 2014), 208.

ku îro bêtir tê pejirandin Mela di sedsala XVI û XVIIan da jiyaye. Hevdemê desthilatdarê Cizîra Botan, Şerefxanê kurê Mir Ebdal e²⁹ û di bin hîmayeya wî da maye. Mela, di edebiyata kurdan da yekem helbestvan e ku di bin hîmayeya desthilatdarekî da dîwanek nivîsandîye. Mela wek berhem dîwanek û ji derveyî dîwanê jî çend menzûme nivîsandine lê helbet ji van berhemana ya herî girîng û pê tê nasîn dîwana wî ye. Dîwana Mela di dîroka edebiyata kurdî da yekem dîwan e ku bi awayekî murettêb hatiye nivîsîn. Di nav kurdan gelek berbelav e, gelek destxet, çap, şerh û wergerên dîwanê hene³⁰. Nêzîkî bîst nusxeyên dîwanê hene, ji wan nusxeya herî kevin wek nusxeya Muhammed Tayyar Paşayê Amêdî ya ku di 1815an da hatiye îstînsaxkirin tê zanîn³¹. Dîwan, cara ewil ji aliyê Martin Hartmann ve di 1904an da hatiye çapkirin. Piştî vê salê li gelek cihan hem bi tîpên erebî, hem jî bi tîpên latînî hatiye çapkirin. Herwiha bi zimanên erebî, farisî, tirkî û kurdî gelek şerhên vê dîwanê hatine kirin. Ji bilî wan xebatan di zanîngehan da jî gelek tez, meqale û teblîx hem li ser Melayê Cizîrî, hem jî li ser Dîwana wî hatine amadekirin³².

Ligel Melayê Cizîrî, helbestvanekî din ê girîng ê edebiyata kurdî ya klasîk jî Ehmedê Xanî ye. Ehmedê Xanî piştî mirina Melayê Cizîrî di nîva duyem a sedsala XVIIan û destpêka sedala XVIIIan da li Bazîdê jiyaye. Mîrektîyên ku di dewra Melayê Cizîrî da xurt û serbixwe bûn di dewra Ehmedê Xanî da zêrîbûn û ketine bin desthilatdariya Osmanîyan û herêmên kurdan jî bi gelemperî bûne meydana şerê Osmanî û Safewîyan. Vê rewşa sîyasî bandoreka mezin li Ehmedê Xanî kiriye û ev bandor di berhemên wî da bi taybet di Mem û Zînê da aşkere dibe³³. Ehmedê Xanî ji bo perwerdeyîya medreseyan wek ferhegeka menzûm a erebî – kurdî, kurdî – erebî *Nûbihara Biçûkan*, ji bo ku xwandekarên medreseyan bi kurdî esasên dîne xwe bizanin *Eqîdeya Îmanê*, wek mesnewiyek orjinal *Mem û Zîn* nivîsandine. Ji bilî van berhemana Xanî gelek helbest jî nivîsandine lê ev helbestên xwe bi şiklê dîwaneka murettêb a wekî Dîwana Mela saz nekirine. Helbestên wî yên ku di destxetan da hatîne dîtin ji aliyê hin kesan ve hatine komkirin û çapkirin³⁴. Cara yekem Mela Mehmûdê Bazîdî, 25 helbestên Xanî di dîwançeyekê da kom dîke û teslîmî konsûlê Rusî yê Erziromê Jaba dîke û ew jî ligel xwe dibe Rusî û teslîmî Pirtûkxaneya Gel a Giştî ya Petersbûrgê dîke. Dîsa ji aliyê Îsmail Badî 20, Mesûd Kettanî 7, Muhammed Elî Qeredaxî 7, Abdurrahman Durre 27, Abdullah Varlî 109 û Tehsîn Îbrahîm Doskî ve 29 helbestên Xanî hatîne çapkirin³⁵. Her çend li gorî her çapekê hejmara helbestên wî ji yek cuda be jî wek encam dikare bê gotin ku hejmara helbestên Xanî yên teqez di navbera 25 û 31ê de ne³⁶.

Şîretên Li Ser Mijarên Hevpar di Helbestên Melayê Cizîrî û Ehmedê Xanî da

Hem Melayê Cizîrî hem jî Ehmedê Xanî kesên dîndar in û di derbarê Qur'an û Sunneta Pêxemberî ku du çavkanîyên sereke yên dîne Îslamê ne xwedî ilmekî kûr in. Ligel vê her du helbestvan jî kesayetên mutesewif in ji ber vê yekê jî li gorî fikrên tesewifê difikirin. Tesewifa Mela ne wek tesewifa tekyayê bêtir wek tesewifa felsefî ye³⁷ ji ber vê yekê terîqeta wî di helbestên wî da xuya

29 M. Ehmedê Zivingî, *Gerdeniya Gewherî*, Şerha Dîwana Melayê Cizîrî. Wergera ji Erebi: Emîn Narozî, (Îstanbul: Weşanên Avesta, 2013), 21.

30 Adak, *Despêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, 217-230

31 Osman Tunç, *Molla Ahmed-i Cezîrî (Melayê Cizîrî), Dîwan (Dîwan)*. Wer. Osman Tunç, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012), 8.

32 Abdurrahman Adak – Hayrullah Acar – Yakup Aykaç, “Bibliyografyaya Melayê Cizîrî”. Mukaddime (Özel Sayı 1). 8/3 (2017), 197.

33 Yıldırım, *Dîwan- Ehmedê Xanî Külliyyatı IV*. 13-16.

34 Adak, *Despêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, 252-258.

35 Yıldırım, *Dîwan- Ehmedê Xanî Külliyyatı IV*. 30.

36 Ertekin – Basuğuy, “Pend û Amojgarî Di Dîwana Şêx Ehmedê Xanî de”, 147.

37 Adak, *Despêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, 231.

nabe lê Xanî bi xwe di helbesta xwe ya bi navê “Mi Dî Neqşek ji Neqşê Neqşibendan”³⁸ aşkera dike ku ew pêgirê terîqeta Neqşîbendî ye. Ji ber kesayetên xwe yê dîndar û mutesewif hem Mela hem jî Xanî di helbestên xwe da xwastîne rêya baş nîşanî xwînerên xwe bidin ji ber vê yekê hin caran bi aşkere hin caran jî bi veşartî di helbestên xwe da cih daye şîretan. Di helbestên her du yan da hem li ser mijarên hevpar hem jî li ser mijarên cuda şîret hene. Mijarên hevpar ên ku her du helbestvanan jî şîret dane xwînerên xwe em dişên wiha rêz bikin:

Girîngîya Evîna Îlahî û Rêya Xwegehandina Wê

Di baweriya Îslamê da divê mirov herî zêde ji Xweda hez bike, evîna Xweda divê ji evîna hemû kes û tiştan zêdetir be. Xweda di Qur’ana Kerîm da wiha dibêje: “*Hin mirov hene ku hin heyînan di asta Xweda da dibînin û ka çawa ji Xweda hez dikin ji wan jî hez dikin. Lê kesên bawermend herî zêde ji Xweda hez dikin...*”³⁹. Ji ber ku hem Mela hem jî Xanî ev heqîqete baş dizanî di helbestên xwe da di derbarê vê mijarê da şîret li xwînerên xwe kirîne.

Dil emanet da bi naehlan nedî
Lê bi naehlan me da gewher ‘ebes (21.b2.58)

Bi dinarê dinê zinhar da yarê xwe tu nefroşî
Kesê Yusuf firotî wi di ‘alem de xesaret kir (37.b7.93)

Zahir dibêjim pendigîr da dil nedî zulfa herîr
Şubhê Melê d’mînê esîr guh dêre qewlê mu’teber (38.b12.95)
Melayê Cizîrî

Di van her sê beytan da Mela li ser girîngîya evîna îlahî disekine di beyta yekem da dibêje nebe ku tu dilê xwe bidî wan kesên ku ne hêjayî dilê te ne. Eger tu we bikî ew qîmeta dilê te nizanin û evîna te jî kêrî tiştêkî nayê. Ji ber vê yekê divê tu dilê xwe bidî êkê wisa ku layîqê vîyanê ye û qedrê wê baş dizane ku ew jî bes Xweda ye. Di beyta duyem da qîsseye Yûsuf pêxember bi bîr tîne û dibêje ey kesên evîndar nebe ku hûn evîna xwe bi malê dinyayê biguherin ji ber ku evîna îlahî ji hemû malên dinyayê bi qîmetir e. Beyta sêyem jî dikare bi du şiklan bihê fêmkirin. Yek, ey kesê ku dixwaze şîretekê bigire nebe ku tu dilê xwe bidî evîna mecazî û di wê evîna xwe da wekî min asê bibî ya dûyê jî ey ew kesê şîretxwaz ger tu dilê xwe bidî evîna îlahî tu jî dê wekî min tê da asê bibî, êxsîr bibî ji ber vê yekê van tiştan bizane paşê aşiq bibe.

Canî ji te ey Xanî cana ku bixwazîtin
Xa nuqte li ser danî filhal di mizgîn da (10.b17.144)

Ehmedê Xanî

Di vê beytê da Xanî şîretê li xwe dike û neyekser jî li xwînerên xwe dike û dibêje çawa ku ferqa di navbera herfa (Xê = خ) û (Cîmê = ج) da, guhestina cîyê noqteya wan e, ji wî bêtir çî ferq û cudahîyeka din, di navbera wan da nîne, ferqa di navbera can û canan da jî wisa ye⁴⁰. Ji ber vê yekê ewqas evîndarê Xweda be ku gava gote te kanê canê xwe bide min ey Xanî tu bi dilxweşî canê

38 Yıldırım, *Dîwan- Ehmedê Xanî Külliyyatı IV*. 118.

39 Sureta Beqere, 2/ 165.

40 Abdurrahman Durre, *Şerha Dîwana Ehmedê Xanî Felsefe û Jiyanê Wî*, (İstanbul: Weşanên Avesta, 2002), 167.

xwe gorî wî bike.

*Ê bi Xizrî ra divêtin abê heywan bit nesîb
Dê bi se'y û cehdê yeksan li bal wî roz û şeb (11.b10.36)
Abê heywan te divêtin tu bibe hemrehê Xudr
Camê Cem bîn û ji Dara û Sikender meke behs (22.b9.60)*

*Abê heywan te divê rastî binoşî şebe qedrê
Destî ber gerdenê pîr pêç û xem an zulfê duta be (82.b22.181)*

Melayê Cizîrî

Di van beytan da Mela dibêje ey evîndar eger tu bixwazî xwe bigehînî evîna îlahî divê pêşîyê tu bibîye hevalê Xizir ango hevalê rêşînasekê gihîştî û şareza⁴¹. Lê hevaltîya Xizir ewqas hêsan nîne bila bîra te were ku Musa pêxember di hevaltîya wî da çend kete zorîyê. Ji bo ku tu bişêy hevaltîya Xizir bikey da ku bigehîye evîna îlahî divê bi şev û rojan tu nesekinî û her bixebitî. Şeva leyletu'l qedrê tu here li hizûra Xweda bi edeb destên xwe dane serekê, here secdeyê duayan bike û ji wî bixwaze⁴² da ku rêya evîne nîşanî te bide.

*Cewrê Hindî dê bikêşî her kesê Tawus divêt
Gewher û durra yetîm bê terk ser têtin teleb (11.b12.36)*

*Dil bişo tu j'vê nîfaqê ku bidit sîne beraqê
Bi sefa hemrehê erbabê dil û ehlê sefa be (82.b18.181)*

Melayê Cizîrî

Di beyta yekem da Mela evîna îlahî dişibîne teyrê Tawus û dibêje çawa ku kesê bixwaze xwe bigehîne Tawusê divê xwe li ber zor û zehmetiyên çiyayên Hindistanê bigire her wisa kesê ku talibê evîna Xweda ye jî divê bizane ku di vê rêyê da dibe ku gelek zor û zehmetî û îşkence hebin û divê talibê evîna îlahî xwe li ber van zor û zehmetî û îşkenceyan bigire. Di beyta duyem da jî dibêje ey evîndar ger tu bixwazî xwe bigehînî evîna rastî divê tu dile xwe ji hemû xirabîyan bişoy, da ku bibî xwedî dilekî saf û bibî hevalê dilpak û dilsaffîyan⁴³.

*Şeklê mecazî çendek e, seyda heqîqî werdek e
Teyxûnê qeyda lê veke, behrî me ber endazi kir (28.b6.184)*

*Nêçîr di bê teyxûn bitin, cengê li pêşber xwûn bitin
Şunqar ne dê mecnûn bitin, uskûf ji çavan bazî kir (28.b7.184)*

Ehmedê Xanî

Di beyta yekem da Xanî evîna mecazî dişibîne cendekê mirî û evîna heqîqî jî dişibîne werdeka kûvî ya deryaya evîna heqîqî. Ji bo ku mirov xwe bigehîne evîna îlahî divê Teyxûnê qelb û dilê xwe ji qeyd û bendên maddî veke û li pey werdeka pîroz bifirîne. Teyxûnê dilê xwe bend û zincîr bike, girê bide, di binê kontrola xwe da bigire, hem jî lazim e ku mirov cendekê jî li pêşberî wî bi xwîn bîne ku pê tehrîk bibe, şewq û îştîyaqa wî ji nêçîrê ra zêde bibe, bi dû werdekê bikeve⁴⁴. Ango ey evîndar ji bo ku tu xwe bigihînî evîna îlahî xwe ji evînen mecazî xilas bike ji ber ku ew evînen me-

41 Zivingî, *Gerdeniya Gewherî*, 258.

42 Zivingî, *Gerdeniya Gewherî*, Cilt 2, 90.

43 Zivingî, *Gerdeniya Gewherî*, 2, 88.

44 Durre, *Şerha Dîwana Ehmedê Xanî Felsefe û Jiyana Wî*, 241.

cazî asteng in di navbera te û evîna îlahî. Xwastekên nefsa xwe girêbide, xweşî û şabûna gihiştina evîna îlahî bîne ber çavên xwe, perdeyên li ser çavên xwe rake heqîqetê bibîne û bide dûv evîna îlahî.

Reya Dilşabûnê

Di dinyayê da xwedî kîjan dîn û bawerî be bila be armanceka sereke ya mirovan dilşabûn e. Her mirovek li gorî jiyân û baweriya xwe bi tiştêkî cuda dilşa dibe ji ber vê yekê li gorî her yekî rêya dilşabûnê jî dibe ku cuda be. Mela û Xanî jî li gorî bawerî û têgihiştina xwe rêya dilşabûnê nîşanî xwînerên xwe dane û şîret li wan kirine. Mela di derbarê dilşabûnê da di beytekê da wiha dibêje:

*Mumkînek dê hebitin da ku teleb hasil bibit
Seyyid û neçîr ku nebit tûleê sayyadî çî kit (18. b4.52)*

Melayê Cizîrî

Di vê beytê da Mela dibêje ey evîndar ger te bivê hêvî û xwastekên te bicih bîn û tu pê dilşa bibî divê tu hêvî û xwastekên ku bicihatina wan ne mûmkîn be nexwazî. Ji ber ku ev hêvî û xwastekên te çî caran bicih nayên û tu jî dê her dem xemgîn bî. Lê ger hêvî û xwastekên te tiştên mûmkîn bin wê gavê tu dê bişêy bigehî wan û dê dilşa bî. Ehmedê Xanî, li ser vê meselê bêtir sekinîye û helbestek li ser nivîsandîye. Di vê helbesta xwe da di hin beytan da wiha şîretan dide:

*Ey dil! Ger te divêtin bibi dayîm mesrûr
Di terebxaneê dunya vexwe "ava engur"*

*Penbeê xefletê xewxay cîhanê bidirin
Ji meqamê ku bi hiş tê ji sedayê "tenbûr"*

*Zimzima zemzeme ye rahê "Huseynî" ji "Hicaz"
Vexwûnit "Kabe"yê dil ta bite "Beytu'l-Me'mûr"*

*Perdeê zulmetê eşxalê cîhanê bidirîn
Ji nezergahê "cemal"ê tu "hicab"ê bike dûr*

*Menzere "dideê can"ê te munevver nepitin
Nexlê "ma zaxe" nekişî tu ji xal û xetê hûr (2.b1-b5.108)*

Ehmedê Xanî

Di van beytan da Xanî dibêjê eger tu bixwazî di vê dinyayê da kêfxweş û dilşa bibî divê tu "ava engur" (ava tirî, mey) vexwey ango divê tu ji evîna îlahî vexwey ger te ji evîna îlahî vexwar hêdî dê tu ji hemû derd û kulên dinyayê xilas bibî. Perde û hîcaba xeflet û teqereqîyên dinyayê hilîne û bidirîne. Ku ew nebin manî' û astengên wî meqam û rewşa xweş. Tu guhên xwe bide meqamê awaz û sedayên Huseynî yên ku ji meqamê Hîcazî ne, ji zewq û çeşnîya wê zemzeme û terennumê, ava zemzema heqîqetê vexwe ku dilê te bibit wekî beytul me'mûrê, bibe tecelligaha Xweda û meqamê işqa wî ya heqîqî⁴⁵. Xwe ji wan mijûlahîyên dinyayê yên ku di navbera te û evîna

45 Durre, Şerha Dîwana Ehmedê Xanî Felsefe û Jiyana Wî, 208-210.

Îlahî dibin asteng xilas bike û alemê wek neynîka tecellîya cemala îlahî bibîne û bi wî çavî lêbinêre. Ger te bi çavê dilê xwe yê ronak temaşe kir wê gavê tu dê neqş û nemûşên îlahî bibînî û dilşa bibî.

Girîngîya Tabî'bûna Mûrşîdekî û Pedivîya Îtaeta Wî û Taybetiyên Aşîqan (Mûrîdan)

Hem Mela hem jî Xanî ji ber ku kesên mutesewif in di nav helbestên wan da gelek şîretên li ser girîngîya hebûna şêxekî û pêdivîya îtaeta wî cih digirin.

*Xidmeta pîrê muxan dê ket kesê meqsûd e mey
Şîşe û cama zucacî ê divêt dê ret Heleb (11.b11.36)*

*Arif heta nenoşî ji destê meyfiroşî
Xaib nebû ji hoşî peyda nekir wîlayet (19.b3.54)*

Da di seyra 'îşqê bêdilber neçî
Lê dibit seyra te bêdilber 'ebes (21.b3.58)

Dil bi tayek nêrgizan de nazîkek terwende de
Gul dîkin teşbîhê xaran her xes û xaşakê rûh (28.b4.73)

Te xered vêkktina yek weliyek mûrşîd hebit
Salîk û talîbê îrşadê bi Bexdadi çî kit (18.b9.53)

Melayê Cizîrî

110

Mela di van beytan da li ser girîngîya hebûn û tabî'bûna şêxekî disekine. Di beyta yekem da dibêje ger tu bixwazî xwe bigehîniye evîna îlahî divê tu li her derê bigerî û bo xwe rêşînasekê (şêxekê) gelekî baş bibînî. Ew çî ferman bidet te divê tu bicih bînî, çî tiştên ji te dixwazît divê tu bikî. Di beyta duyem da jî dibêje kesê arif heta ji destê meyfiroşekî (mûrşîd) meyê nevexwe ango kesê arif heta di bin terbiye û telîma mûrşîdekî da derbas nebe neşêt bigehîte asta welayetê. Di beyta sêyem da jî dibêje nebe ku tu di rêya evînê da bi tena serê xwe bêyî rêşînasekî birêve biçî. Ji ber ku ger tu di rêya evînê da beyî mûrşîdekî bi tena serê xwe çûy dê hemû kedên te di avê da çin û tu nagihîye armanca xwe. Di beyta çarem da jî dibêje dilê xwe bide mûrşîdekî kamil ji ber ku her kes nikare bibe mûrşîdekî kamil û ger kesê te dilê xwe dayê mûrşîdekî kamil nebît wê gavê te nagehîniye armanca te. Di beyta pêncem da jî dibêje ger tu bixwazî bo xwe mûrşîdekî kamil bibînî ku te bigehîniye evîna îlahî divê tu hereket bikî û biçî li her derê lê bigerî ji ber ku di mala xwe da rûniştî tu mûrşîdekî wisa bo xwe nabînî.

*Ye'ni ev xaneê gil nabite qabil qet'a
Ne bi "çeçmê dil"ê nazir ne bi rûyê menzûr (2.b11.110)*

*Zahida! Ger te divêtin tu Xwudê nas bikî
Were ber sayeê "şimşad qed"an qet meçe dûr (2.b16.111)
Bi ziyarê were qeydê "şecer"ê Wadî Qudis?
Ku bizanî bibihî sîte "Enellah" ji "Tûr" (2.b17.111)*

Ehmedê Xanî

Xanî jî di van beytan da li ser girîngîya tabî'bûna mûrşîd disekine û di vê mijarê da şîretan li xwînerên xwe dike. Di beyta yekem da Xanî dibêje bê mûrşîd dilê te qet neşê qabilîyeta tiştêkî bi dest bêxît û neşê bi çavê dil li tiştan binêrît ji ber vê yekê divê te mûrşîdek hebe. Di beytên du-yem û sêyem da jî gazî kesên zahid dike û dibêje ger we bivê Xweda nas bikin hûn herin ber siha şimşad qedan ango mûrşîdên kamil û qet xwe ji wan dûr nexin. Da ku hûn heqîqeta "enellah"ê bizanin û tecellaya cemala Xweda bibînin.

Bi Qur'anê bi ayatê eger pîrê xerabatê
Bibêjît secde bin latê murîdên wî dibin qatê
Murîd er bêbeser nebwed zi fermanêş bi der nebwed
Kê salik bêxeber nebwed zi resp û rahê menzilha (1.b5.14)
Melayê Cizîrî

Di vê bendê da Mela li ser pêdivîya îtaeta mûrşîdan disekine. Dibêje ey murîd ger tu bixwazî bigihî evîna îlahî divê teqez tu ji gotinên mûrşîdê xwe dernekevî ew çî bêje te divê bê îtiraz tu bikî. Hetta heke ku mûrşîd bibêje murîdên xwe ji bo pûtê Lat herin secdeyê divê murîdên wî bi xeberê wî bikin û biçin secde. Jixwe ger murîd kore nebin divê wisa bikin teqez divê ji emrê mûrşîdê xwe dernekevin. Ji ber ku mûrşîd beriya wan di vê rêya ku niha ew tê da derbas dibin derbas bûye û vê rêyê ji wan gelek baştir dizane û mûrşîd her çî dike ji bo başiya murîdên xwe dike û teqez berê wan nade rêya xirab. Ango bi kurtasî divê di dilê murîdan da di derheqê mûrşîdên wan da qet çî guman nebin û bi tamamî xwe teslîmî wî bikin. Xanî jî di vê meseleyê da wekî Mela difikire û di hin beytên xwe da wiha dibêje:

Dilo rabe xwe dilxweş ke, di ho da çine seyranê
Bi carek bes xwe bir meke, were seyra gulistanê (21.b1.165)

Di fermanê ku aşiq bit, we naxwazit minafiq bit
Divê her dem muvafiq bit, weki Şeyxê di Sen'anê (21.b6.166)

Wekî şeyxê wi hadir bit, li fermanê we nazir bit
Bi emrê dostê kafir bit, bisojit Suhfê Qur'anê (21.b7.166)

Disojim suhf û mektûbê, bi emrê yar û mehbûbê
Dema dil dem bi metlûbê, didim ez din û îmanê (21.b8.166)
Ehmedê Xanî

Ey dil, ey murîd serê her tiştî xwe kêfxweş ke û dilşa be ji ber vê rêya tu lê diçî ji ber ku rêya te wekî baxçeyeka gulan e. Lê helbet hin şert û mewcên vê rêyê hene. Di vê rêyê da kesê aşiq li hemberê xweştivîya xwe ango mûrşîdê xwe divê wekî Şêxê Sen'an be ku wî li ser xwasteka xweştivîya xwe dînê xwe guherîbû û çûbû ser dînê yara xwe. Kesê aşiq jî nabe ku wek minafiqan be ango dilê wî bê û biçê, divê wekî Şêxê Sen'an dilê wî li ser yara wî (mûrşîdê wî) sabît be. Hetta ku gava mûrşîdê wî gotê bibe kafir û perên Qur'anê bisoje ew jî bê guman divê bi emrê mûrşîdê xwe bike û bibe kafir û perên Qur'anê bisoje. Bi kurtî divê mûrşîd di evîn û girêdayîya xwe ya li hemberî

mûrşîdê xwe da jidil û bê guman be.

Mela di beyt û bendeka din da jî taybetîyên kesên aşîq ango mûrîdan wiha tîne ziman:
Gunah û zuhd û tamat hilnagirit xerabat
Kesê bi vî derî ret divê bikit ri'ayet (19.b5.54)

*'Aşîq divê dil sade bit xaka riya yarê xwe bit
Sed dax di dil wek lale bit xûnê bixut rengxunçe bit
Wi canfida şubhet me bit lê j'emrê yar xafil nebit
Daîm bi se'y û cehde bit teb'ê ku yar lê ew we bit
... (112.b9.270)*

Melayê Cizîrî

Mela di vê beyta jorî da behsa rêya terîqetê dike û dibêje rêya terîqetê bi zuhdeka nejdil û bi gunehan nayê meşandin, kesê inyeta vê rêyê kir pêşîyê divê jidil be, xwe ji gunehan paqij bike û rîayeta edeb û erkanên vê rêyê bike. Mela di benda jorî da jî wek şîroveya beytê bi hûrgilîtir û aşkeretir behsa pêdivîyên rêya terîqetê û taybetîyên talibên vê rêyê dike û wiha dibêje: Aşîq (mûrîd) divê xwedî dilekî saf û paqij be, di rêya yara xwe da wekî axê dilnizm be, divê dilê wî ewqas dax û birîn hebin ku wek laleyekê reş û şîn be û ji ber vexwarina xwînê jî wekî guleka sor be, divê di rêya yarê da canfîda be ger yar jê bixwaze bêyî ku demekê bifikire canê xwe gorî bike, her daîm hewl bide ku bibe kesekê wisa ku yar jê hez dike û her daîm di emrî da be.

Şîretên ku di Helbestên Melayê Cizîrî da Hene Lê di yên Xanî da Tunene

Şîretên ku di helbestên Cizîrî da hene lê di yên Xanî da tunene li ser mijara teslîmbûna hikmeta Xweda ne. Li gorî Mela di hevsengîya îşq û aqlî da îşq girantir û girîntir e. Gelek meseleyên ku bi aqlî neyêne fêmkirin bi îşqê dikare bihêne fêmkirin.

*Ayetê husnê mufassal ke ji keşşafê cemal
'İlmê 'îşqê bike tefsîr û ji defter meke behs (22.b7.59)*

Razê dehrê ji sipîhrê tu nizanî bi cedel
Hikmetê Dewar e tu j'hikmetê Dawer meke behs (22.b8.60)

Ji ezel 'aqîbetê karî ku me'lûmi nebit
Camê mey noş û ji teqdîrê muqedder meke behs (22.10.60)

Di beyta yekem da Mela dibêje ey evîndar ka rabe bi alîkariya zanîna Xwedayî ayeta delalîyê û ilmê aşqê rave bike û qet behsa defter û kitêbên zanîsta zahîrî neke û guhê xwe nede wan. Ji ber ku ev karê dilî ye tenê bi têngîhiştina dilî mirov dikare van raveyan bike⁴⁶. Aqil di hin meseleyan da acîz dimîne ku ev jî yek ji wan e. Di beyta duyem da jî dibêje ne mûmkîn e ku tu bi têkoşîneka aqlî nihênîyên aleman fêmkî ji ber vê yekê aqlê xwe gelek newestîne. Bizane ku ev hemû daxwaz û hîkmeta Xweda ne, vê yeke qebûl bike û hêdî behsa hîkmeta wî neke. Ger ku encam û dawiya

46 Zivingî, *Gerdeniya Gewherî*, 256.

tiştêkî dîyar nebe, tu jî nede dûv û hewil nede ku tu bizanî dê çawa be ji ber ku tu wisa bikî jî çî nagihe destê te û tu çî tiştî nizanî. Ji ber vê yekê vexwe ji evîna îlahî û xwe bi temamî teslîmî wî bike, ji wî bawer be, ji wî dilxweş be û hêdî behsa teqdîra wî neke.

Şîretên ku di Helbestên Ehmedê Xanî da Hene Lê di yên Mela da Tunene

Yek ji tiştên ku herî zêde bandorê li hizr û ramanên helbestvanan dike rewşa siyasî û aborîya civakê ye. Ji ber ku her helbestvanek di serdema xwe da, di nav civakeka xwe da dijî loma rewşa civakê bivê nevê ji her alî bandorê li wî dike. Gava li rewşa civakî ya serdema Mela û Xanî tê nêrîn hin cudahîyên sereke tên dîtin. Di serdema Mela da li herêmên kurdan mîrektîyên bi hêz hebûn û Mela bi xwe jî di bin hîmayeya mîrên Cizîra Botan da bû⁴⁷ halê kurdan gelek xirab nebû ji ber vê yekê Mela ji pirsgirêkên civakî bêtir li ser dinyaya xwe ya navgîn sekinî. Lê di serdema ku Xanî lê dijiya rewşa kurdan wekî ya serdema Mela baş nebû. Mîrektîyên ku di dewra Melayê Cizîrî da xurt û serbixwe bûn di dewra Ehmedê Xanî da zêf bûn û ketine bin desthilatdariya osmanîyan û herêmên kurdan jî bi gelemperî bûne meydana şerê osmanî û safewîyan⁴⁸. Ji ber vê yekê Xanî li gorî Mela bêtir bi pirsgirêkên civakî re eleqedar bûye û di berhemên xwe da jî cih daye van pirsgirêkan. Lê Xanî tenê pirsgirêk destnîşan nekirîne di heman demê da ji bo çareserkirina wan pirsgirêkan jî şîret li xwîner û civaka xwe kirine. Ev helbesta li jêrî hatiye dayîn bi temamî li ser karûbarên dinyayê hatiye nivîsîn. Di vê helbesta xwe da şîretan li xwîner û civaka xwe dike.

*Zahidê xelwetnişîn pabestê kirdarê xwe ye
Tacirê rîhletguzîn derbendê dînarê xwe ye
Aşiqê dîlberhebîn dildayê dildarê xwe ye
Vi zemanî her kesek bêşubhe xemxwarê xwe ye (20.b1.163)*

Divê bendê da bi awayekî veşartî bangî li xwîner an gelê xwe dike. Dibêje ey xwîner! an jî ey gelî kurdan! Hûn bizanin ku her kesek bi şolê xwe ve mijûl e û her kesek şolê xwe dike. Sê nimûneyên ku di nav civaka xwe da aktîf jêdigire û dibêje her yek ji van bi şolê xwe ve mijûl e. Dikare bê gotin ku zahid, xelwet û tekkeyê temsîl dike. Tacir, rewşa aborî ya her zemanî rave dike û ji xwe aşiq jî jênegerê her civak û serdemê ye⁴⁹. Ey xwîner tu dibînî her kesek şolê xwe dike kes şolê kesekê dî nake ji ber vê yekê tu jî rabe şolê xwe bike û nehêle bi hêviya kesekê din ve.

*Bê 'emel tu ji kes meke hêvî eta û hîmmetê
Bêxered nakêşitin qet kes ji kesê zehmetê
Kes nehin qet hilgirit barê te ew bê ucretê
Gerçî Îsa bit ku wi fikra ker û barê xwe ye (20.b2.163)*

Xanî di vê bendê da balê dikêşîte ser qanûneka îlahî û civakî. Ew qanûn jî ew e ku ji bo mirov bixwaze tiştêkî bi dest bixe teqez divê mirov karekî bike û kedêkê pê bide. Allah, di Qur'ana Kerîm da derheqê vê qanûnê da wiha dibêje: "Ji bo mirovan tenê tenê berdêlka xebata wan heye"⁵⁰. Ango ji bo ku mirov bixwazin tiştêkî bi dest bixin teqez divê xebatekê bikin ger xebatê nekin wê

47 Adak, *Despêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, 230.

48 Yıldırım, *Dîwan- Ehmedê Xanî Külliyyatı IV*, 14-15.

49 Ertekin – Basuğuy, "Pend û Amojgarî Di Dîwana Şêx Ehmedê Xanî de", 153.

50 Sureta Necm, 53/ 39.

gavê neşên wî tiştê ku dixwazin bi dest bixin. Di nav gel da jî derheqê vê mijarê gelek gotinên pêşîyan hatîne gotin wek mînak di nav kurdan da gotina pêşîyan a “Heta nava destî reş nebît, tama devî xweş nabît” rasterast vê rastiye tîne ziman. Xanî jî di vê bendê da vê rastiye tîne ziman û şîretan li xwînerên xwe dike. Dibêje ey gelî xwîneran! Tu bi xwe karê xwe bike nemîne li hêviya hîmet û mineta kesekî din. Ger ku karê wan tê da nebe kesek ranabe ji bo te zihmetê bikêşe. Ger tu bi xwe barê xwe (berpirsariyên xwe) bar nekî kesek bê heq (ucret) nayê li şûna te barê te li xwe bar nake. Hişyar be ku em di dewreka wisa da ne ku xwe Îsa pêxember jî be her kesek li dûv karê xwe ye.

*Hoşyar bî! Da neki'umrê xwe bêhasil telef
Lew ku nakit fayde mal û genc û ewlad û xelef
Maceraya Xidir diwarê yetîmi bû selef
Vi zemanî her kesek mi'marê dîwarê xwe ye (20.b3.163)*

Ey xwîner hişyar bî ku ev dinya demeke kurt e û her mirovek jî ji bo demeke kurt lê dijî paşê bar dike diçe ji vê dinyayê. Cihê mirovan ê heqîqî di axretê da ye û ev dinya jî baxçeyek e ku tu li vê dinyayê çi lê biçînî dê li axretê jî wan biçînî û bixwî. Ji ber vê yekê umrê xwe yê kurt, pûç derbas neke, hindî ji te tê baxçeyê umrê xwe bi kar û xebatên baş ve tijî bike. Mal, zarok, umr û gencîneyên xwe ji bo kêlana vî baxçeyê umrê xwe di dinyayê da xerc bike. Ji ber ku gava te ji vê dinyayê bar kir û çûy hêdî çi mifayê wan jî nagehîte te, ew tenê ji bo dinyayê dikare mifayekê bigehînine te. Ey xwîner ji derdora xwe û serdema xwe agahdar be. Niha em ne di serdema Xizir da ne û ev zeman jî ne wekî zemanê wî ye. Xizir di zemanê xwe da bê heq (ucret) dîwarê etîman çêdikir lê di vî zemanî da hêdî kesek wek wî nake û herkes mîmarê dîwarê xwe ye. Di vê bendê da Xanî bi neyekser şîretê li kurdan jî dike. Dibêje ey gelê Kurd! Hûn dibînin ku herêma hewe bûye cihê şêrên gelên din û her gel li dûv berjewendiyên xwe digere. Hûn jî şiyar bin û li heqê xwe bipirsin ger hûn we nekin kesek di şûna hewe li heqê hewe napirse.

*Ca nezer ke ibretê pêla ku waqî' bit sewaş
Ger nebitin iltifat û mûçe a debr û me'aş
Cundiyê rimbazê faris naditin canî belaş
Sa'eta serbaziye hêvî ji serdarê xwe ye (20.b4.164)*

Ey xwîner ka li dewletên derdorê xwe binêre û îbretê ji wan bigire. Wek mînak li leşkerên fari-san binêre ku di şerî da ewqas bi nav û deng in, ger mifayeke wan tê da neba û li hemberî xebat û şerên xwe ger pareyek jê ra nehatiba dan wê gavê ew jî nedîçûn şerî û belasebeb xwe nedidan kuştin. Ji bilî mifayên xwe ev leşker piştî xwe didin serdarên xwe û ji ber hêjayîya serdarên xwe di şeran da piştrast in. Ey gelê kurd! ji bo tu jî bikarî li gel gelên din têkoşîne bikî divê te jî serdarek hebe. Ger te serdarekî hêja hebê wê gavê dê leşker jî hebin û dê çêtir bikarin têkoşîne ligel gelên din bikin. Xanî di Mem û Zîna xwe da jî li ser heman meselê disekine⁵¹ û taybetiyên ku divê ligel serdarê kurdan hebe aşkere dike.

Xaniya! Dayî' meke weqtê xwe ey nadan 'ebes

51 Ertekin – Basuğuy, “Pend û Amojgarî Di Dîwana Şêx Ehmedê Xanî de”, 158.

Bê teleb nabî ji wesley behremend ey bulhewes!

Sani'ê mutleq ku nîne ihtiyacek wî bi kes

Lutf ihšana ji wî derheq telebkarê xwe ye (20.b5.164)

Xanî di vê bendê da jî li ser du meseleyan şîretan li xwînerên xwe dike: wext û dua kirin. Ji xwe di Îslamê da ev du meseleyên girîng in û di derheqê wan da hem di Qur'ana Kerîm da ayet hene hem jî gelek hedîs hene. Aşkere ye ku Xanî jî piştî xwe dide van ayet û hedîsan. Wek mînak Qur'ana Kerîm derbarê wextî da wiha dibêje: "Gava ku te şolek xilas kir, dest bi yeke din bike"⁵². Di derbarê duayê da jî di Qur'ana Kerîm da wiha tê gotin: "Rabbê hewe wiha emir dike: Duayan bo min bikin, da ez qebûl bikim..."⁵³. Xanî jî di vê bendê da bangî li xwe dike û neyekser şîretan li xwînerên xwe dike. Dibêje ey xwîner nebe ku tu wextê xwe pûç derbas bikî ji ber ku wextê çû hêdî venagere. Ey xwîner ger te bivê tiştêkî bi dest bixî ji Xweda bixwaze ango dua bike. Ji bîr neke ku Xweda muhtacê çî tiştan nîne û her tiştê ku di dilê mirovan da derbas dibe jî dizane lê dîsa jî dixwaze ku ebdên wî duaya bo wî bikin û ji wî bixwazin da ku ew jî xwastekên wan bidetê.

Dunya diborîtin bi dor
"Umrê 'ezîz nadin bi zor
Dewlet dibên naçîte gor
Kan Padîşahê Serhedan?(7.b30.134)

Xelkê xwudanê dewletê
Wê çûye mala zulmetê
Bila bixwînin rehmetê
Kan Padîşahê Serhedan? (7.b33.134)

Di van her du bendên ku parçeyek ji şînameyekê ne Xanî li ser fanîbûna dinyayê disekine û şîretan li xwînerên xwe dike. Dibêje bizanin ku دنیا ne cihekî ebedî ye cihekê fanî ye. Her dewrekê hin mirov tên bo demekî lê dijîn paşê jî bar dikin diçin ji vî warî û qet kesek jî neşet çî mal û milkî li gel xwe bibe. Çend kesên xwedanê mal û milk û gencîneyan hatin û borîn qet kesek ji wan neşîya tiştêkî ligel xwe bibin. Ji ber vê yekê ey xwîner madem دنیا cihekî fanî ye û tu neşêy mal û milkê wê ligel xwe bibî wê gavê divê tu bi şolên wisa mijûl bî ku gava sibê tu mirî û te ji vê dinyayê bar kir ew şolên te jî bişên ligel te bihên û mifayekê bigehînin te.

ENCAM

Melayê Cizîrî û Ehmedê Xanî du stûnên edebiyata kurdî ya klasîk in. Her du helbestvanan jî ji ber berpirsariya ku dîn û baweriya wan li wan bar kirî xwastine rêya baş nîşa xwînerên xwe bidin. Ji ber vê yekê her du helbestvanan jî di helbestên xwe da cih daye şîretan.

Hem Melayê Cizîrî hem jî Ehmedê Xanî kesên dîndar in û di derbarê Qur'an û Sunneta Pêxemberî da xwedî ilmekî kûr in, ligel vê jî her du helbestvan jî kesayetên mutesewif in. Van taybetiyên wan helbet bandor li ser cureyê şîretên wan jî kirîye.

Piraniya şîretên ku di helbestên Mela û Xanî da derbas dibin li ser heman mijaran e, ev jî bi

52 Sureta Înşîrah, 94/ 7.

53 Sureta Mû'mîn, 40/ 60.

kesayeta wan a dîndar û mutesewif ve girêdayîye. Mijarên hevpar yên di helbestên Melayê Cizîrî û Ehmedê Xanî da, yên ku her duyan şîret li xwînerên xwe kirine ev in: Girîngîya evîna îlahî û rêya xwegehandina wê, reya dilşabûnê, girîngîya tabî'bûna mûrîdekî û pedivîya îtaeta wî û taybetiyên aşiqan (mûrîdan). Şîretên ku di helbestên Mela da hene lê di yên Xanî da tunene kêma in ew jî li ser mijara teslîmbûna hikmeta Xweda ne. Li gorî Mela di hevsengîya îşq û aqlî da îşq girantir û girîngtir e ji ber vê yêkê di helbestên xwe da şîret li xwînerên xwe dike ku ew bi çavê îşqê li bûyeran binêrin û pirsê ji hikmeta wî nekin. Ji ber rewşa siyasî û civakî ya serdema xwe Xanî jî Mela cudatir li ser birêvebirina karûbarên dinyayê, pirsgirêkên civakê û fanîbûna dinyayê şîret li xwînerên xwe û gelê xwe kirîne.

Bi gelemperî dikare bê gotin ku şîretên Mela bi piranî li ser meseleyên hûndirîn ên mirovan ne lê şîretên Xanî hem li ser meseleyên hûndirîn ên mirovan hem jî li ser meseleyên karûbarên dinyayê û pirsgirêkên civakî ne. Gava mirov wek rêje li helbestên her du helbestvanan dinêrê aşkere dibe ku Xanî di helbestên xwe da ji Mela bêtir cih daye şîretan.

ÇAVKANÎ

Adak, Abdurrahman. *Despêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*. İstanbul: Weşanên Nûbihar, 2014.

Adak, Abdurrahman. *Teşeyên Nezmê Di Edebîyata Kurdî Ya Klasîk De*, İstanbul: Weşanên Nûbihar, 2019.

Adak, Abdurrahman û yd. "Bibliyografyaya Melayê Cizîrî". *Mukaddime (Özel Sayı 1)*. 8/3 (2017).

Balcı, M. *İslam Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.

Buharî, (<http://www.ansar.de/buhari/>) Dîroka Têketina Sîteyê 26.04.2020.

Çağrı, M. "Nasihat". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Dîroka Têketina Sîteyê 27.04.2020. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/nasihat>)

Demir, M. E. *Şîret Di Helbesta Kurmancî Ya Klasîk Da: Nimûneya Feqîyê Teyran, Ehmedê Xanî, Mele Xelîlê Sêrtî û Seyîd Elîyê Fındîkî*. Mêrdîn: Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Teza Lîsansa Bilind, 2019.

Dilovan, S. *Dîwan-Melayê Cizîrî*, Çapa Duyem, Stenbol: Weşanên Nûbihar, 2012.

Durre, A. *Şerha Dîwana Ehmedê Xanî Felsefe û Jiyana Wî*, İstanbul: Weşanên Avesta, 2002.

Ertekin, M. Zahir, "Analîzek li ser Guldana Hezîn di Çarçoveya Şîretnameyên Kurdî de". *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*. 2/2 (2016), 62-86.

Ertekin, M. Z. û Basuğuy, B. "Pend û Amojgarî Di Dîwana Şêx Ehmedê Xanî de: Helbesta Zahidê Xelwetnişîn wek Nimûne". 2. *Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu (İslam üşüncesinde İslam)*. Ağrı: Zanîngeha İbrahim Çeçen, 2018.

Farqînî, Z. *Ferhenga Kurdî – Tirkî*. Stenbol: Weşanên Enstîtûya Kurdî ya Stenbolê, 2013.

İslamoğlu, M. *Hayat Kitabı Kur'an (Gerekçeli Meal – Tefsir)*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2016.

Pala, İ. "Nasihatname". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Dîroka Têketina Sîteyê 27.04.2020. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/nasihat>)

Sönmez, N. "Di Nûbihara Piçûkan da Şîretname". 2. *Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu*

(*İslam Düşüncesinde İslam*). Ağrı: Zanîngeha İbrahim Çeçen, 2018.

Tunç, O. *Molla Ahmed-i Cezîrî (Melayê Cizîrî), Divan (Dîwan)*. Wer. Osman Tunç, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2012.

Yıldırım, K. *Dîwan- Ehmedê Xanî Külliyyatı IV*. İstanbul: Weşanên Avesta, 2014.

Yıldırım, N. (2008) *Fars Öğüt Edebiyatı*, (<https://nyildirim.wordpress.com/2008/02/17/fars-ogut-edebiyati/>). Dîroka Têketina Sîteyê 24.04.2020

Yıldız, A. "Nasihatname Pendname Ya da..." *Ayvakti Dergisi*, 33 (2003) (<http://ayvakti.net/?p=379>) Dîroka Têketina Sîteyê 27.04.2020.

Zivingî, E. *Gerdeniya Gewherî, Şerha Dîwana Melayê Cizîrî*. Wergera ji Erebi: Emîn Narozî, İstanbul: Weşanên Avesta, 2013.